

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України*

Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

e-mail: vfutala@ukr.net

ЧИ БУЛА ЗРАДА В ОУН? (ІСТОРИОГРАФІЧНІ ОЦІНКИ ПРИЧИН І ПЕРЕДУМОВ РОЗКОЛУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ У 1940 РОЦІ)

Представлено погляди українських і зарубіжних авторів на обставини, що призвели до розколу Організації українських націоналістів (ОУН) у 1940 р. Звернено увагу на питанні т. зв. «зради» в націоналістичному середовищі. Здійснено класифікацію причин кризової ситуації у підпільній організації. Передбачено перспективні напрями дослідження проблеми.

Виділено дві групи пріоритетних причин розколу ОУН 1940 р.: внутрішньоорганізаційні та зовнішні. Із першої групи дослідники виокремили такі причини: тактичні (Степан Ленкавський, Петро Мірчук, Володимир Косик, Михайло Коваль, Ришард Тожецький (Ryszard Torzecki) та ін.), психологічні (Зенон Пеленський, Іван Патриляк) й особистісні (Зиновій Книш, Олександр Іщук). Зазначено, що зовнішні причини розколу були зумовлені німецьким (Анатолій Кентій) або радянським (Ігор Гаврилів) чинниками. Констатовано, що в історичній літературі немає однозначної відповіді на питання: чи була зрада в ОУН? Стверджено рацію проф. Станіслава Кульчицького (який, до речі, очолював робочу групу істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (Української повстанської армії)), коли він говорив, що зради з боку найближчого оточення Євгена Коновальця не було, а необхідно говорити про запроданство окремих членів, наприклад, Романа Барановського.

Констатовано, що через відсутність надійних історичних джерел і свою заполітизованість немає перспективи вивчення питання про т. зв. «архів Сеніка». Тим не менше, вказано потребу продовження дослідження відносин крайової екікутиви ОУН і Проводу українських націоналістів (ПУН) у 1929–1940 рр. Наголошено, що в контексті політики національної пам'яті в Україні важливе завдання істориків – глибоко проаналізувати уроки розколу ОУН 1940 р., адже сьогодні дуже актуальне питання консолідації та єдності не тільки націоналістичних структур, а й усіх національно-державницьких сил.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, ОУН, зрада, розкол.

Після 1991 р. в українському суспільстві, зокрема в наукових колах, виник неабиякий інтерес до націоналізму, відтак, очевидно, й до історії Організації українських

націоналістів. Одне з найбільш обговорюваних питань – утрачена на початку Другої світової війни єдність націоналістичного руху. У повоєнні десятиліття в українському емігрантському середовищі докладалися зусилля, щоби прояснити причини розколу підпільної організації, з'ясувати хто правий, а хто винен. Показово, що в гострій полеміці між опонентами – колишніми учасниками визвольної боротьби – дуже часто фігурувала теза про запроданство окремих діячів ОУН. З огляду на перші спроби реального об'єднавчого процесу між двома гілками націоналістичної організації – ОУН(б) – «бандерівців» та ОУН(м) – «мельниківців», – що спостерігаємо останнім часом в Україні, актуальною залишається проблема наукового осмислення непростих відносин Проводу українських націоналістів (ПУН) і крайової езекутиви (КЕ) ОУН у 1929–1940 рр.

Історію розколу ОУН 1940 р. в історіографічному аспекті вже вивчали Тарас Гривул і Наталія Надурак. Так, перший, зосередивши увагу на публіцистичних працях діячів української діаспори, виділив низку стереотипів, що впливали на вивчення конфлікту в ОУН у 1940 р., та причин, які не сприяли об'єктивному висвітленню цієї події¹. Н. Надурак проаналізувала тенденції, особливості й рівень дослідження українською історіографією процесу розколу в ОУН, визначила дискусійні, найменш досліджені питання у висвітленні кризи в організації у 1938–1941 рр. і зробила висновок, що розкол – одна з найскладніших та малодосліджених проблем історії ОУН в українській історіографії².

Не маючи наміру применшити науковий доробок названих істориків, автор цієї статті ставить за мету представити оціночні визначення провідних дослідників проблеми, навіть зарубіжних, акцентуючи на передумовах розколу ОУН, особливо на т. зв. «зраді» в націоналістичному середовищі. Важливо також класифікувати причини кризової ситуації в організації. Методологія дослідження опирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу.

Уже мовилося, що причини розколу ОУН у 1940 р. першими обмірковували представники української діаспори – колишні її активні діячі. Вони наголошували, що в націоналістичних колах найбільш дискусійними напередодні й після Установчого конгресу українських націоналістів стали концепції об'єднання розрізнених націоналістичних угруповань. Зокрема, цьому факту великого значення надав у розвідці голова Групи української національної молоді в 1926–1929 рр., учасник I Конгресу українських націоналістів у Відні Осип Бойдуник. На його думку, упередження «крайовиків» до закордонного центру ОУН було таким великим, що низка гучних терористичних дій вчинена без його відома³. Про атмосферу недовіри, яка панувала в націоналістичному підпіллі у період організаційного становлення ОУН, писав і Степан Ленкавський – відомий діяч, який також стояв біля її витоків. Так, він

¹ Гривул Т. До питання конфлікту в ОУН 1940–1941 рр. *Український визвольний рух*. Львів: Вид-во «Коло», 2004. Зб. 3: До 75-ліття ОУН. С. 160–171.

² Надурак Н. Розкол в Організації українських націоналістів у відображенні української історіографії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2014. Вип. 24. С. 134–148.

³ Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. С. 377.

ствердив, що I Конгрес українських націоналістів «був першою широкою конфронтацією однодумців»⁴.

Петро Мірчук убачав головну причину упередження місцевих керівних кадрів націоналістів до закордонного проводу в його особовому складі⁵. Натомість Зиновій Книш вважав, що найбільша перешкода в роботі керівного центру ОУН – «особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований егоїзм і місцевий патріотизм»⁶. Зауважу, що погляди П. Мірчука та З. Книша дуже часто забарвлені виразними партійними пристрастями. Справа в тому, що перший дослідник репрезентує бандерівський, а другий – мельниківський напрями української історіографії ОУН.

Оприлюднивши листування Євгена Коновальця з референтом зовнішньої політики ОУН Дмитром Андрієвським від 1932 р., провідний діяч ОУН Євген Онацький представив позицію голови ПУН на внутрішньопартійні справи. Зокрема, читач довідується, що лідера ОУН сильно турбувала відсутність єдності в націоналістичному середовищі. «Молодий націоналістичний рух на зах. землях нас ще толерує – писав він, – я певний, одначе, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням, він, коли ми не намагатимемось знайти спільну мову, витворить свій власний провід... Не виключено, що з бігом часу ми опинимося в ролі УНР, себто станемо центром, що об'єднує соборницьку еміграцію, без зв'язку і впливу на події на українських землях»⁷. Головною причиною можливого розколу ОУН Є. Коновалець вважав те, що ніхто з емігрантських лідерів «не старався навіть побувати час-від-часу на окупованих землях і там приглянутися умовам праці і самому поспробувати безпосередньо ставити той рух. Тоді ПУН не являв би собою відірваного від ґрунту тіла, мав би відповідний досвід і здавав би собі точно справу з того, що на поодиноких займанщинах можливе до переведення, і, врешті, користувався б серед націоналістів на українських землях відповідним авторитетом, як Провід, що не тільки вміє видавати чи то з Женеві, Парижу чи Праги накази, але який теж готовий ті накази серед важких окупаційних умов проводити в життя, їх під чужою займанщиною реалізувати. Людям з наскрізь еміграційною психікою, що живуть уже 10 років у нормальних умовах культурних європейських держав, важко стояти на чолі революційного руху, і то ще такого, що мусить нюансувати методи боротьби відповідно до різних умовин, що існують в різних займанщинах»⁸. Наведені слова Є. Коновальця, уперше оприлюднені 1974 р., найповніше відображають морально-психологічний стан українського підпілля.

На роль психологічного чинника в напружених відносинах між ПУН і КЕ ОУН вказував Зенон Пеленський. «Однією з причин цієї напруги, – писав автор, – було, м. ін., почуття “крайовиків”, що провід ОУН перебуває за кордоном під небезпекою

⁴ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. С. 409.

⁵ Мірчук П. Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»). Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політ'язнів, 1985. Т. 1. С. 26.

⁶ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто: Срібна Сурма, 1970. С. 108.

⁷ Онацький Є. Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. С. 672–673.

⁸ Там само. С. 673.

проникнення чужих агентур, ладних зловживати Організацією для цілей, чужих українському визвольному зусиллю»⁹.

У повоєнній польській історіографії набула поширення теза західнонімецького дослідника Ганса Рооса (Hans Roos) про «бунт молодих» в ОУН, який був виявом конфлікту поколінь: з одного боку, молодих за віком Степана Бандери, Романа Шухевича, Ярослава Стецька й інших товаришів, а з другого – представників генерації Першої світової війни Євгена Коновальця, Андрія Мельника, Романа Сушка, Рико Ярого й інших¹⁰. Погодившись із цим твердженням, польський правник, прокурор, адвокат Владислав Желенський (Władysław Żeleński) (який, до речі, був представником сторони звинувачення на Варшавському процесі ОУН) додав: «Насправді між цими двома групами існувала глибока принципова різниця не тільки віку, але й ментальності. Вона повинна була привести під час війни до повного розколу організації саме уздовж цієї межі»¹¹.

Найбільше уваги цій проблемі присвятив Ришард Тожецький (Ryszard Torzecki). Він навіть запропонував свій термін – «молодонаціоналістий рух»¹², виділив етапи «бунту молодих». На його думку, незадоволення «крайовиків» закордонним провідом почалося від 1930 р., а на зламі 1932–1933 рр. набрало форми перевороту в КЕ ОУН¹³. Другу фазу кризи в націоналістичній організації спричинили «берлінські вимоги» наприкінці 1933 р. і підписання 26 січня 1934 р. німецько-польського договору. Справа в тому, що німецьке військове керівництво, за твердженням автора, віддало наказ Є. Коновальцю припинити терористичні акти проти Польщі. Ця криза була відвернена «лише через випадок, яким був розгром КЕ ОУН у результаті відплати за вбивство міністра Перацького»¹⁴. Наступний етап спротиву молодих «Закордону» припадає на 1939 р. і пов'язаний із подіями в Карпатській Україні¹⁵. Проаналізувавши повідомлення відділу національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі від 8 лютого 1933 р. і 27 лютого 1934 р., Р. Тожецький сформулював «закиди» молодих оунівців на адресу проводу. Серед них виділю: 1) відірваність від краю, утопічні плани без урахування місцевих умов; 2) дотримання застарілих політичних та організаційних поглядів; 3) занедбання справи Великої України, перенесення тягаря боротьби тільки на Галичину; 4) надмірне пов'язання акцій у краю із зовнішньою політикою інших держав¹⁶.

В умовах незалежності України історія відносин ПУН і КЕ ОУН привернула увагу фахових істориків. Великий вплив на формування сучасного бачення проблеми

⁹ Пеленський З. Між двомя конечностями. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. С. 507.

¹⁰ Roos H. Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik. 1931–1939. Tübingen: I.C.B. Mohr, 1957. S. 152–154.

¹¹ Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. Warszawa: «Iskry», 1995. S. 82 (Вперше праця опублікована в 25-у числі «Zeszytów Historycznych» за 1973 рік).

¹² Torzecki R. Geneza rozłamu w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*. Warszawa, 1969. T. V. S. 148.

¹³ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. S. 138.

¹⁴ Ibid. S. 133–137.

¹⁵ Ibid. S. 153.

¹⁶ Ibid. S. 151.

справили праці Володимира Косика. На думку цього вченого, розходження в націоналістичному таборі були різні. «Молоді революціонери, писав він, хотіли встановити нову політику і стратегію ПУН, звільнити політику ОУН від будь-якого орієнтуру на лише одну державу (зокрема на Німеччину), встановити контакти із західними державами й віддати перевагу боротьбі власне на Україні. Молоді активісти, крім того, були прихильниками загальної революційної боротьби, яка не повинна надто зосереджуватись на міжнародній обстановці, ні на втратах від репресій радянської влади. Члени проводу ОУН, люди старшого віку, схилилися в основному до більш поміркованої діяльності»¹⁷. Крім того, зауважив історик, молоді націоналісти висловлювали недовіру деяким членам ПУН і вимагали змін у його складі. Вони також заперечували спосіб скликання 27 серпня 1939 р. у Римі II Великого збору¹⁸. Автор переконаний, що розкол націоналістичної організації «був природним наслідком внутрішніх непорозумінь всередині ОУН, а не “махінацією” чужих розвідок чи держав». Однак припускає, що з нього «спритно скористалася Москва, докладаючи всіх зусиль, щоб перешкодити об'єднанню двох ОУН»¹⁹.

Знаний фахівець історії Другої світової війни Михайло Коваль, як і Володимир Косик, вважає визначальними внутрішні причини розколу ОУН. «Серйозні тактичні розходження назрівали давно – надто різношерстим був її склад»²⁰, – констатував він. Далі зробив дещо неочікуваний висновок: «Розкол... слід розглядати як вияв гострого суперництва: кому стояти біля керма в майбутній Українській державі – ветеранам національно-визвольного руху чи вискочкам [підкреслення моє – В. Ф.] із “молодої Генерації”»²¹. З огляду на те, що кількома рядками вище М. Коваль характеризував прихильників С. Бандери як «молодь демократичного походження», то, очевидно, у слово «вискочки» вклав позитивний зміст. Але читач мусить про це лише здогадуватися.

Окремі дослідники ставлять на перший план комплекс внутрішніх чинників (суб'єктивних і об'єктивних), які безпосередньо впливали на деструктивні процеси в середовищі ОУН. Зокрема, Іван Патриляк слушно зауважив: «... закономірність розколу ОУН передовсім була визначена особливостями людської психології. Більшість людей, які десятки років прожили в умовах спокійного, забезпеченого й комфортного життя, “обросли” сім'ями та матеріальними статками, не розуміли тих відчайдухів, що закликали йти під кулі, не боялися потрапити до в'язниць чи таборів. Між двома крилами ОУН ще задовго до 1940 року вже існувала глибока психологічна прірва, яку лише юридично оформили на краківському зібранні 10 лютого. Тобто причиною розриву були давні психологічні розходження між оунівцями-крайовиками та емігрантами. Особистісні конфлікти й тактичні розходження стали лише приводом для проведення складної “хірургічної операції”»²². Натомість Олександр Ішук виокремив

¹⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / ред. О. Романів; пер. з фран. Р. Осадчука]. Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 82.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). 2-ге вид., випр. й доп. Львів, 1999. С. 3.

²⁰ Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. С. 145.

²¹ Там само. С. 146.

²² Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. Київ: Наукова думка, 2005. С. 19.

самолюбство окремих діячів націоналістичної організації. «Розкол, – ствердив він, – ... переважно було зумовлено особистими амбіціями і тим, що люди різного віку перебували в одних лавах»²³.

Водночас деякі історики вважають головними зовнішні причини розколу ОУН. Так, згідно зі спостереженнями Анатолія Кентія, німецькі спецслужби «вбачали своє завдання в тому, щоб витиснути все що можна з емігрантських сил і водночас не допустити, щоб їхні амбіції та сподівання переросли у конкретні політичні вимоги. Для цього потрібно було, зокрема, попередити консолідацію різних течій українського національно-визвольного руху, роз'єднати їх, розвести по різних кутках. Так, можливо, виникла ідея розколу ОУН, яка, з погляду нацистів, справляла враження більш згуртованої і монолітної сили у порівнянні з іншими політичними організаціями українства»²⁴.

Зате Ігор Гаврилів намагається довести, що вирішальний вплив на розбрат у лавах ОУН справили московські спецслужби. «Кремлівські шпигуни, – ствердив автор, – використовуючи певні розбіжності в поглядах на тактику ведення визвольної боротьби, а також особисті стосунки між очільниками ОУН, успішно їх підігрівали та поглиблювали. Сам Голова ОУН теж потрапив під їхній вплив, адже щиро бажав поширити діяльність Організації на СУЗ [Східноукраїнські землі – В. Ф.] і тому втратив пильність. Але Є. Коновалець, з його авторитетом, політичним розумом та незламним характером міг протистояти ворожим інспіраціям, тому був ліквідований. Його наступник виявився недалекоглядним політиком з вождівськими амбіціями, які затьмарили йому розум. Це використали вороги через політичних авантюристів у самій ОУН, які ввійшли у його довіру»²⁵.

Тепер деталізуємо історіографічні оцінки попередніх умов, що призвели до кризової ситуації в ОУН. У середовищі українських зарубіжних і вітчизняних дослідників нерідко висловлюється думка, що Провід ОУН не завжди погоджувався із терористичними діями крайових націоналістів проти представників польської адміністрації. Є. Коновалець та його найближче оточення, хоч і не заперечували потреби революційного чину, але виступали проти крайнього радикалізму²⁶. Щодо питання доцільності терору й насильства ОУН, то в українській діаспорній історіографії усталилася думка, що бойові акції радикальних націоналістів не були самоціллю, а лежали у площині тактики ОУН. Безпосередньо її мета полягала в переконанні українців у можливості опору й триманні українського суспільства у стані «постійного революційного кипіння»²⁷.

²³ Див.: Українська головна визвольна рада (УГВР): 75-річчя повстанського парламенту URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30053945.html>

²⁴ Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Київ: Державний комітет архівів України, 2005. Т. 1. Від української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів 1920–1942. С. 167.

²⁵ Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. С. 366.

²⁶ Пеленський З. Між двома конечностями. С. 524; Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів... С. 110.

²⁷ Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування. *Організація Українських Націоналістів. 1929–1954*. [Б.м.]: Видання першої української друкарні у Франції. 1955. С. 102; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1929–1939). Мюнхен; Лондон;

Однак ідейні розбіжності авторів позначилися на їхніх оцінках окремих бойових дій ОУН. Так, З. Книш ствердив, що саботажну акцію 1930 р. підготувала частина тодішньої КЕ ОУН через підреферентуру юнацтва без відома ПУН²⁸. Такий погляд рішуче відкинув П. Мірчук²⁹, але навіть недостатньо аргументів, щоби спростувати твердження опонента. Сучасні вітчизняні історики не вникають у суть цієї суперечки.

Не менш дискусійне питання про вбивство націоналістами влітку 1931 р. у Трускавці відомого польського політика, українофіла Тадеуша Голувка (Tadeusz Hołowko). Ретельно вивчивши спогади керівника трускавецької бойовки Михайла Гнатіва³⁰, Зиновій Книш дійшов висновку, що «атентат» на Тадеуша Голувка здійснила місцева група ОУН із власної ініціативи, без погодження з вищим керівництвом. В іншому світлі подав суть цієї справи П. Мірчук. Не назвавши джерела інформації, він ствердив, що замах планувала й організувала тодішня КЕ ОУН, точніше три її члени: Іван Габрусевич, Роман Шухевич і Зенон Коссак. Окрім того, автор писав, що згодом голова ПУН Є. Коновалець «апробував атентат і беззастережно перебрав його на відповідальність ОУН»³¹. Із Петром Мірчуком категорично не погоджувався Зиновій Книш, за даними якого, крайовим провідником тоді був Роман Сушко, а не Іван Габрусевич і, крім того, відсутні будь-які документальні відомості про схвалення Євгеном Коновальцем замаху на Тадеуша Голувка. «Тодішній голова ПУН, – писав автор, – допустив тільки можливість у своєму комунікаті представникам ОУН на чужині, що цей атентат могли самочинно виконати низові члени ОУН з помсти за “пацифікацію”»³². Із З. Книшем повністю солідарний О. Бойдуник, який, до того ж, звернув увагу на невизначеність участі З. Коссака в теракті³³.

У зарубіжній українській історіографії існує ще один, але менш поширений погляд на досліджуване питання. 1968 р. на шпальтах газети «Америка» з низкою статей під назвою «Процес Голуфка в Самборі (причинки до історії українського підпілля в ОУН)» виступив Юліан Рабій – колишній захисник націоналістів на т. зв. «самбірському процесі» у зв'язку з нападом на пошту в Трускавці. В одній із них він писав: «Убивство Голуфка було огидним політичним мордом, упрянованим чужими руками, ворожими українському загалові, до якого вжито поліційних агентів-провокаторів, а виконавцями цього вбивства були спровоковані несвідомі того чину бойовики ОУН, як Білас чи Данилишин, чи хто інший, але в кожному разі не Організація Українських Націоналістів, яка від того морду відпекалася»³⁴. На підтримку тези про польську

Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Т. 1. С. 138–139; Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН. С. 359.

²⁸ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму... С. 134.

²⁹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... С. 244.

³⁰ Книш З. В сутінках зради (Убивство Тадеуша Голувка на тлі зради Романа Барановського). Торонто: Срібна сурма, 1975. С. 448–466.

³¹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... С. 284–285.

³² Книш З. В сутінках зради... С. 446.

³³ Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН. С. 377.

³⁴ Рабій Ю. Процес Голуфка в Самборі (причинки до історії українського підпілля в ОУН). *Америка* (Філадельфія). 1968. 27 липня.

провокацію у вбивстві Тадеуша Голувка виступив відомий у минулому український діяч Іван Кедрин-Рудницький³⁵.

П. Мірчук укотре спробував спростувати подібні твердження, але йому забракло переконливих доказів. Історик обґрунтував причину теракту революційною доцільністю. Тобто Т. Голувка треба було покарати смертю, щоби «відстрашити» інших від співпраці з поляками³⁶.

Серед сучасних українських фахових істориків немає чіткої позиції у цьому питанні. Наприклад, А. Кентій ухилився від будь-яких оцінок, а автор спеціальної праці про Василя Біласа та Дмитра Данилишина Микола Посівнич щодо польського діяча обмежився загальною фразою: «Голувко був відомий серед провідних діячів ОУН як один зі співавторів пацифікації та політик, який здійснював заходи щодо спольщення західноукраїнських земель»³⁷.

У польській історичній науці переважає думка, що Т. Голувко, як активний прихильник порозуміння між поляками й українцями, став жертвою ОУН³⁸. Однак існують інші тлумачення причини смерті посла сейму – це результат поражень у таборі санації. Художню версію цієї історії, яка не закріпилася в літературі, подав Міхал Хороманський (Michał Choromański)³⁹. Не підтвердилася й теза Владзімежа Бончковського (Włodzimierz Bączkowski), що вбивство здійснила «радянська агентура в організації українських націоналістів»⁴⁰.

Потрібно зазначити, що в польській історіографії остаточно не вирішене питання про виконавців замаху. Справжніх убивць Т. Голувка польська поліція не спромоглася відшукати. Теракт приписали бойовикам ОУН В. Біласу і Д. Данилишину, хоча останні під час слідства і на судовому процесі заперечували свою причетність. Видається, що польські історики особливо не переймаються тим, щоби встановити істину. Про це свідчить такий пасаж Анджея Хойновського (Andrzej Chojnowski): «Навіть якщо наявні публікації не розвінчують до кінця усіх сумнівів, справу винуватців смерті Голувка можна сьогодні визнати закритою»⁴¹.

Один із найтрагічніших моментів в історії ОУН – справа з т. зв. «архівом Сеніка». Першим із зарубіжних дослідників заторкнув цю проблему Володимир Мартинець. Він писав, що документи ОУН, які чеська поліція захопила 1933 р. на празькій конспіративній квартирі члена ПУН О. Сеніка, – «другоступеневої вартости»⁴². Із

³⁵ Кедрин-Рудницький І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», 1976. С. 227–230; Кедрин-Рудницький І. У межах зацікавлення. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1986. С. 89–94.

³⁶ Мірчук П. Справа вбивства Т. Голувка. *Визвольний шлях* (Лондон). 1977. Кн. 1. С. 117–124; Кн. 2. С. 228–239; Кн. 3. С. 348–359.

³⁷ Посівнич М. Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин. Львів: ТзОВ «ВФ “Афіша”», 2012. С. 51.

³⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy... S. 67; Serczyk W. A. Historia Ukrainy. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001. S. 326.

³⁹ Choromański M. Słowacki wysp tropikalnych. Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 1971. Wyd. 2. S. 204.

⁴⁰ Bączkowski W. Sprawa ukraińska. *Kultura* (Paryż). 1952. № 57/58. S. 68.

⁴¹ Chojnowski A. Wstęp. *Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego*. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 1999. S. 6.

⁴² Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Вінніпег: [Б.в.], 1949. С. 12.

В. Мартинцем не погодився П. Мірчук. На його думку, в «архіві Сеника» були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, 2 500 таємних документів УВО й ОУН (418 оригіналів і 2 055 копій) передав до рук польської поліції хтось із співробітників ПУН⁴³. Тобто П. Мірчук зробив серйозний закид опонентам щодо наявності зради в оточенні Є. Коновальця.

Протилежного погляду в цьому питанні дотримувався З. Книш. У спеціальній праці «Архів Сеника. Історико-критична студія» (Торонто, 1992) дослідник дійшов таких висновків: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було одного загального архіву організації, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися у Є. Коновальця в Женеві та Римі; 2) «архів» сфабрикований польськими спецслужбами; його автентичність заперечив захист підсудних; 3) вірогідно, т. зв. «архіву Сеника» сьогодні не існує, його знищено ще до початку Другої світової війни⁴⁴.

До речі, питання про т. зв. «зраду» в ОУН охоче використали у пропагандивних цілях історики радянської доби. Клим Дмитрук (майор Комітету державної безпеки (КДБ), справжнє прізвище Климентій Гальський) в одній із книг, ідеологічне вістря якої спрямоване проти українського визвольного руху, стверджував, що Омелян Сенік і Ярослав Барановський цілком імовірно співпрацювали з польською контррозвідкою. Підставою для такого висновку стали деякі матеріали із т. зв. «архіву Сеника», які автор віднайшов у Державному архіві Львівської обл. К. Дмитрук писав: «У цих дуже важливих на той час документах були розшифровані прізвища, псевдоніми, становище, місце перебування 62 активних учасників ОУН, містилась важлива інформація про стан в організації, умови конспіративного зв'язку між членами ОУН»⁴⁵.

Мені вдалося ознайомитися із цією архівною справою. У ній містяться матеріали слідства щодо звинувачення студента Празької політехніки, уродженця м. Белз Мирослава Жарського в належності до ОУН. До справи (відкрита 10 червня 1936 р. і закрита 6 листопада того ж року, тобто двома роками пізніше від масових арештів членів крайової ОУН) додані деякі матеріали з «архіву Сеника». Зокрема, «папка» члена ОУН, заступника голови Союзу українських пластунів-емігрантів Євгена Кульчицького, у якій міститься список 10 членів «Пласту»; копія листа Миколи Сціборського до Омеляна Сеника та Ярослава Барановського від 1 серпня 1933 р., у якому перелічені імена українських студентів празьких вищих шкіл, котрі виїхали на канікули додому (під позицією 20 фігурує Мирослав Жарський), а також прізвища 10 студентів, які прибули до краю на постійно після закінчення навчання. На цих молодих людей, як сказано в листі, могла покластися у роботі КЕ ОУН⁴⁶.

Вважаю, що називати пластунів і ще недосвідчену в підпільно-революційній боротьбі студентську молодь «активними учасниками ОУН», м'яко кажучи, недоречно.

⁴³ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... С. 378–382; Мірчук П. Революційний змаг за УССД... С. 54–63.

⁴⁴ Книш З. Архів Сеника. Історико-критична студія. Торонто: Фондація ім. О. Ольжича. 1992. С. 153–166.

⁴⁵ Дмитрук К. Безбатченки (Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР). Львів: Каменярь, 1972. С. 45–46.

⁴⁶ Державний архів Львівської області. Ф. 11. Оп. 29. Спр. 2218.

Крім того, у цій справі не виявлено «важливої інформації» про стан в організації, умови конспіративного зв'язку тощо. Нема сумніву, що, по-перше, К. Дмитрук видавав бажане за дійсне і, по-друге, копії документів (машинопис, польська мова) не можуть слугувати достовірним історичним джерелом.

Погляди на цю проблему істориків незалежної України також строкаті. Так, Іван Підкова та Роман Шуст переконані, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі фактично сфабриковані⁴⁷. Анатолій Кентій, Ярослав Сватко й інші вважають празьку частину архіву ОУН доконаним фактом⁴⁸. Станіслав Кульчицький питання про «архів Сеніка» обминає, зате стверджує, що зради з боку окремих членів Проводу ОУН не було⁴⁹.

Польські історики не сумніваються в автентичності документів з «архіву Сеніка» і послуговуються ними як важливим історичним джерелом. Щоправда, наявна й непогодженість позицій. Так, Фелікс Свійонтек (Feliks Świątek) писав, що документи захоплені навесні 1933 р.⁵⁰, а Владислав Желенський ствердив, що це сталося восени того ж року⁵¹. Існують розбіжності в питанні про методи здобуття «архіву». Одні кажуть, що документи вилучені за згодою чеської поліції, інші – всупереч співпраці з чехами, тобто незаконно⁵². Ці, на перший погляд, «дрібниці» стали важливим аргументом для тих, хто заперечує достовірність цього писемного джерела. Польські історики не розглядали питання долі «архіву Сеніка». Припускають, що він спалений у вересні 1939 р.⁵³.

Окремого розгляду потребують праці львівських істориків Миколи Посівнича та Володимира Муравського. Так, перший автор у передмові до підготовленого документального видання «Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів» пише про наявність копій деяких матеріалів Варшавського процесу ОУН у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові⁵⁴. Ознайомившись із документами, на які покликається Микола Посівнич, доходжу висновків: 1) тут містяться протоколи допитів Степана Бандери та його товаришів: Євгена Качмарського, Ярослава Макарушки, Івана Малюци й інших – усього 19 осіб, а також обвинувачувальний акт 23 діячам ОУН; 2) у цьому фонді немає таємних документів націоналістичної організації⁵⁵. В. Муравський розглядає «архів Сеніка» як історичний факт,

⁴⁷ Підкова І. З., Шуст Р. М. Довідник з історії України. Київ: Генеза, 1993. Т. 1. С. 81.

⁴⁸ Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів... С. 112; Сватко Я. Місія Бандери. Львів: Галицька видавнича спілка, 2002. С. 24.

⁴⁹ Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 312.

⁵⁰ Świątek F. Czy tzw. archiwum Senyka było autentyczne, czy też było to archiwum falsyfikatów? *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. Т. IX. S. 275.

⁵¹ Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego... S. 52.

⁵² Ibid. S. 81.

⁵³ Świątek F. Czy tzw. archiwum Senyka... S. 280.

⁵⁴ Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / уряд. М. Посівнич. Львів: Вид-во «Мс», 2005. С. 4.

⁵⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 74. Т. I.; Спр. 75. Т. II; Спр. 76. Т. III.; Спр. 77. Т. IV; Спр. 78. Т. V.

«важливе джерело правдивої інформації»⁵⁶. На наступній сторінці статті дослідник уже менш категоричний. Він пише, що матеріали Варшавського процесу не збереглися до нашого часу і це «створює додаткові складнощі в дослідженні теми, зокрема, не дає відтворити повного переліку документів і, що найважливіше, підтвердити або спростувати тезу про фальсифікацію матеріалів, чи бодай їхньої частини». Далі з'ясовується, що він не ставить за мету «зробити остаточні висновки щодо цієї запутаної історії». І не дивно, бо наведений документ – Доповідна записка працівника МЗС у справі т. зв. «архіву Сеника» – спростовує факт захоплення чеською поліцією архіву Проводу ОУН. На мій погляд, зі всіх розмірковувань В. Муравського слушний прикінцевий висновок. Він висловлює сподівання, що «дослідження теми “архіву Сеника” матиме своє продовження» і що «ця проблема ще містить велику кількість нез'ясованих моментів»⁵⁷.

Отже, аналіз і синтез історіографічних джерел дав змогу виділити дві групи пріоритетних причин розколу ОУН 1940 р.: внутрішньоорганізаційні та зовнішні. Із першої групи дослідники виокремили тактичні, психологічні й особистісні причини. Зовнішні були зумовлені німецьким або радянським чинниками. На винесене у заголовок статті питання – чи була зрада в ОУН? – в історичній літературі однозначної відповіді немає. Погоджуюся з думкою С. Кульчицького (який, нагадаю, очолював робочу групу істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА), що зради з боку найближчого оточення Є. Коновальця не було. Необхідно говорити про запроданство окремих членів, наприклад, Романа Барановського. Вважаю, що історикам не варто «ламати списи» навколо питання про т. зв. «архів Сеника». Однак у цьому контексті потребує додаткового вивчення питання про вбивство націоналістами відомого польського політика Т. Голувка, зокрема про причетність/непричетність до організації замаху польських або радянських спецслужб. Тобто потрібно продовжити дослідження такої непростой проблеми, як взаємини КЕ ОУН і ПУН у 1929–1940 рр. У контексті політики національної пам'яті на сучасному етапі розвитку України важливе завдання істориків – глибоко проаналізувати уроки розколу ОУН 1940 р., адже сьогодні дуже актуальне інше питання: консолідації та єдності не тільки націоналістичних структур, а й усіх національно-державницьких сил.

REFERENCES

1. Bączkowski, W. (1952). Sprawa ukraińska. *Kultura*, 57/58, 68 [in Polish].
2. Chojnowski, A. (1999). Wstęp. In *Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego* (p. 6). Warsaw: Wyd-wo Sejmowe [in Polish].
3. Choromański, M. (1971). *Słowacki wysp tropikalnych*. Poznań: Wyd-wo Poznańskie [in Polish].
4. Roos, H. (1957). *Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik. 1931–1939*. Tübingen: I.C.B. Mohr [in German].
5. Serczyk, W. A. (2001). *Historia Ukrainy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].

⁵⁶ Муравський В. Документи Міністерства закордонних справ Чехословаччини про так званий «архів Сеника». *Український визвольний рух*. Львів, 2006. Зб. 6. С. 5–6.

⁵⁷ Там само. С. 18.

6. Świątek, F. (1965). Czy tzw. archiwum Senyka było autentyczne, czy też było to archiwum falsyfikatów? In *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939* (Vol. IX, p. 275). Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].
7. Torzecki, R. (1969). Geneza rozłamu w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. In *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej* (Vol. V, p. 148). Warsaw [in Polish].
8. Torzecki, R. (1972). *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945*. Warsaw: Książka i Wiedza [in Polish].
9. Żeleński, W. (1995). Zabójstwo ministra Pierackiego. Warsaw: «Iskry» (Original work published 1973) [in Polish].
10. Boidunyk, O. (1974). Yak diishlo do stvorennia OUN. In *Yevhen Konovalets ta yoho doba* (p. 377). Munich: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
11. Posivnych, M. (Ed.). (2005). *Varshavskiy akt obvynuvachennia Stepana Bandery ta tovaryshiv*. Lviv: Vyd-vo «Ms» [in Ukrainian].
12. Havryliv, I. (2012). *Zakhidna Ukraina u 1921–1941 rokakh: narys istorii borotby za derzhavnist: monohrafiia*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
13. Dmytruk, K. (1972). *Bezbatchenky (Pravda pro uchast ukraïnskyykh burzhuaŭnykh natsionalistiv i tserkovnykh iierarkhiv u pidhotovtsi napadu fashystskoi Nimechchyny na SRSR)*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
14. Do pyttannia konfliktu v OUN 1940–1941 rr. 2004. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 3, 160–171 [in Ukrainian].
15. Kedryn-Rudnytskyi, I. (1976). *Zhyttia – podii – liudy. Spomyny i komentari*. New York: Vydavnycha kooperatyva «Chervona Kalyna» [in Ukrainian].
16. Kedryn-Rudnytskyi, I. (1986). *U mezhakh zatsikavlennia*. New York; Paris; Sydney; Toronto: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
17. Kentii, A. (2005). *Zbroinyi chyn Ukraïnskyykh Natsionalistiv 1920–1956: istoryko-arkhivni narysy* (Vol. 1). Kyiv: Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy [in Ukrainian].
18. Knysh, Z. (1992). *Arkhiv Senyka. Istoryko-krytychna studiiia*. Toronto: Fundatsiia im. O. Olzhycha [in Ukrainian].
19. Knysh, Z. (1955). *Boiovi dii OUN na ZUZ u pershomu desiatylitti yii isnuvannia. Orhanizatsiia Ukraïnskyykh Natsionalistiv. 1929–1954*. [B.m.]: Vydannia pershoi ukraïnskoï drukarni u Frantsii [in Ukrainian].
20. Knysh, Z. (1975). *Vsutinkakh zrazy (Ubyvstvo Tadeusha Holuvka na tli zrazy Romana Baranovskoho)*. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
21. Knysh, Z. (1970). *Pry dzherelakh ukraïnskoho orhanizovanoho natsionalizmu*. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
22. Koval, M. V. (1999). *Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianiï viinakh (1939–1945 rr.)*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
23. Kosyk, V. (1999). *Rozkol OUN (1939–1940)*. (2nd rev. ed.). Lviv [in Ukrainian].
24. Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini* (O. Romaniv, Ed., R. Osadchuk, Trans.). Lviv: Naukove Tovarystvo im. T. Shevchenka u Lvovi [in Ukrainian].
25. Kulchytskyi, S. V. (1999). *Ukraina mizh dvoma viinamy (1921–1939 rr.)*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
26. Lenkavskiy, S. (1974). Natsionalistychnyi rukh na ZUZ ta 1-y Konhres ukraïnskyykh natsionalistiv. In *Yevhen Konovalets ta yoho doba* (p. 409). Munich: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].

27. Martynets, V. (1949). *Ukrainske pidpillia. Vid UVO do OUN*. Winnipeg: [B.v.] [in Ukrainian].
28. Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (1929–1939)* (Vol. 1). Munich; London; New York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
29. Mirchuk, P. (1985). *Revoliutsiyni zmah za USSD. (Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»)* (Vol. 1). New York; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh politviazniv [in Ukrainian].
30. Mirchuk, P. (1977). Sprava vbyvstva T. Holufka. *Vyzvolnyi shliakh (London)*, 1, 117–124 [in Ukrainian].
31. Mirchuk, P. (1977). Sprava vbyvstva T. Holufka. *Vyzvolnyi shliakh (London)*, 2, 228–239 [in Ukrainian].
32. Mirchuk, P. (1977). Sprava vbyvstva T. Holufka. *Vyzvolnyi shliakh (London)*, 3, 348–359 [in Ukrainian].
33. Muravskiy, V. (2006). Dokumenty Ministerstva zakordonnykh sprav Chekhoslovachchyny pro tak zvanyi «arkhiv Senyka». *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 6, 5–6 [in Ukrainian].
34. Nadurak, N. (2014). Rozkol v Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv u vidobrazhenni ukrainskoi istoriohrafii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 24, 134–148 [in Ukrainian].
35. Onatskyi, Ye. (1974). Konovalets i PUN pered problemoiu rozbudovy OUN v Ukraini. In *Yevhen Konovalets ta yoho doba* (pp. 672–673). Munich: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
36. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii: Istorychni narysy. (2005). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
37. Pelenskyi, Z. (1974). Mizh dvoma konechnostiamy. In *Yevhen Konovalets ta yoho doba* (p. 507). Munich: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
38. Pidkova, I. Z., & Shust, R. M. (1993). *Dovidnyk z istorii Ukrainy* (Vol. 1). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
39. Posivnych, M. (2012). *Zhyttia na tli istorii OUN: Bilas i Danylyshyn*. Lviv: TzOV «VF “Afisha”» [in Ukrainian].
40. Rabii, Yu. (1968, Lypen 27). Protses Holufka v Sambori (prychynky do istorii ukrainskoho pidpillia v OUN). *Ameryka (Philadelphia)* [in Ukrainian].
41. Svatko, Ya. (2002). *Misiia Bandery*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
42. Ukrainska holovna vyzvolna rada (UHVR): 75-richchia povstanskoho parlamentu. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/30053945.html> [in Ukrainian].

Vasyl FUTALA*Doctor of Historical Sciences, Professor**Professor of the Department of History of Ukraine**Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>**e-mail: vfutala@ukr.net***WAS THERE BETRAYAL IN THE OUN? (HISTORIOGRAPHICAL EVALUATIONS REASONS AND PREREQUISITES FOR THE SPLIT OF THE NATIONALISTS ORGANIZATION IN 1940)**

The study presents views of Ukrainian and foreign authors on the circumstances that led to the split of the OUN in 1940, pays attention to the so-called “betrayals” in the nationalist environment, carried out the classification of the causes of the crisis in the underground organization, provides promising areas of research problems.

There are two groups of priority reasons for the split of the OUN in 1940: internal and external. From the first group, some researchers have singled out the following factors: tactical (Stepan Lenkavskiy, Petro Mirchuk, Volodymyr Kosyk, Mykhailo Koval, Ryszard Torzecki, etc.), psychological (Zenon Pelenskiy, Ivan Patryliak) and personal (Zynovii Knysh, Oleksandr Ischuk) character. External causes of the split were due to German (Anatolii Kentii) or Soviet (Ihor Havryliv) factors. In the historical literature, there is no unambiguous answer to the question: was there betrayal in the OUN? Right-wing professor Stanislav Kulchytskyi, who was in charge of a historical working group at the Government Commission for the Study of the OUN and UPA, stated there was no betrayal by Yevhen Konovalts’ inner circle. It is necessary to talk about the betrayal of individual OUN members, such as Roman Baranovskiy.

It is alleged that due to the absence of reliable historical sources and its politicization has no prospects of study question about the so-called «Archive of Senyk». Nevertheless, historians should continue exploring the relationship between the OUN Regional Executive and the Ukrainian Nationalist Leadership in 1929–1940. It is emphasized that in the context of Ukrainian national memory policy, historians’ important task is a deep analysis of the lessons of the OUN split 1940. After all, the question is very relevant to today’s consolidation and unity not only nationalist structures but also all national-state one’s forces.

Keywords: historiography, historiographical source, OUN, betrayal, schism.